

TANIMLAR ÜZERİNE*

(İhvân-ı Safâ Risalelerinden Kırkbirinci Risale)

Çev. Enver UYSAL**

Esirgeyip Bağışlayan Allah'ın adıyla,

"Hamd olsun Allah'a, selâm olsun seçkin kıldığı kullarına. Allah mı daha hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı?"¹

Bil ki ey kardeş! Neden ve etkiler (illet ve malûller) üzerine olan açıklamayı bitirdik. Kardeşlerimizin (birçok konuda) adeti olduğu üzere, burada da imkân ölçüsünde bütün filozofların sözlerini açıkladık. Şimdi de bu risalede tanım ve tarifleri açıklamak istiyoruz ve diyoruz ki:

Peygamberler (as.) Allah'ın, kendisiyle yaratıkları arasındaki elçileri, bilginler peygamberlerin vârisleri, filozoflar ise bilginlerin en erdemlileridir. Filozofun, kendisinde övgüye değer yedi özellik bulunan kimse olduğu ifade edilmiştir. Ki bunların ilki, işinin sağlam olması, (diğerleri ise:) mesleğinin iyi, sözlerinin doğru, ahlâkının güzel, düşüncelerinin isabetli, davranışlarının düzgün ve bilgilerinin gerçekçi olmasıdır.

Bil ki, eşyanın (varlığın) hakikatini bilmek, onun tanım ve tariflerini bilmektir. Bütün varlıklar, basit ve bileşik (mürekkeb) olmak üzere iki çeşittir. Bileşik olanların hakikatleri, ancak onların meydana geldiği (mürekkeb olduğu) şeyler bilindiğinde: basit olanların ise, ancak kendilerine özgü nitelikler kavrandığında anlaşılabilir. Örneğin, sana "çamurun hakikati nedir?" diye sorulursa, "toprak ve su karışımı", sikencebînin "sirke ve bal karışımı", divanın da "tahta ve sûret (form) bileşimi"nden ibaret olduğu söylenir (bunları ancak bu şekilde cevaplandırabilirsiniz). Kelâm, lâfızlarla

* Bu metin Resâilu İhvânî's-Safâ, Beyrut 1957, c.III, s.384-392'nin çevirisidir.

** Yard.Doç.Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Kur'an-ı Kerim, Neml 27/59.

anamlardan mürekkeb: makam ise keskin ve kalın nağmelerin birleşimidir. Hayvan (canlı) da ruh ve bedenden mürekkeb (bir) varlıktır. Sana (bunlar gibi) diğer bileşik varlıklar sorulduğunda, onları da aynı kıyasla cevaplandırabilirsin. (Bunu yaparken de) o varlıkların mürekkeb olduğu şeyleri belirtmen gerekir.

Basit varlıklara gelince, onların hakikatleri ise, ancak kendilerine özgü nitelikler bilindiğinde anlaşılabilir. Örneğin sana "heyûlâ nedir?" diye sorulursa, "sûret kabul edebilen basit bir cevherdir," denir. "Sûret nedir?" denirse, "(kendine özgü bir) adı, etkinliği ve varlığını sürdürübilme yeteneği olan bir şeyin mahiyeti" olduğu söylenir .

"Cevher nedir?" denirse, "kendi başına var olabilen (ve) birtakım nitelikler kabul edebilen şeydir," denir.

"Sıfat (nitelik) nedir?" denirse, "cevhere sonradan katılan, ancak onun bir parçası gibi de olmayan bir araz (ilinek)" olduğu ifade edilir.

"Şey nedir?" denirse, "bilinip (başkalarına da) anlatılabilen bir anlamdır," denir.

"Mevcûd (var olan) nedir?" denirse, "duyulardan birinin, varlığını idrak ettiği veya aklın tasavvur edebildiği yahut da bir delilin delâlet ettiği şey" olduğu söylenir.

"Ma'dûm (yok olan) nedir?" denirse, "var olan hakkında söylenen şeylerin karşıtıdır" denir.

"Vücûd nedir?" denirse, "eys (varlık)tir," denir.

"Adem nedir?" denirse, "leys (yokluk)tir," denir.

"Kadîm nedir?" denirse, "yok olmayandır," denir.

"Muhdes nedir?" denirse, "başkasının meydana getirdiği şeydir," denir.

"İhdas nedir?" denirse, "meydana getirileni meydana getirme (olayı)dir," denir.

"İllet (neden) nedir?" denirse, "bir başka şeyi meydana getirerek, onun oluşmasına sebep olandır," denir.

"Ma'lûl (nedenli) nedir?" denirse, "varlığı için herhangi bir sebep zorunlu olandır," denir.

"Âlim nedir?" denirse, "bir şeyi hakikatine uygun olarak tasavvur edendir," denir.

"İlim nedir?" denirse, "bilinenin, bilenin zihnindeki formu" olduğu ifade edilir.

2 Metnin bundan sonraki akışı içerisinde, görüleceği gibi her tanım için "... nedir? denirse, ... olduğu söylenir," ifadesi yer almaktadır. Metindeki uslûba sadık kalma arzumuz, böyle bir tekrarı, dolayısıyla ifadede belki kısmi bir düşüklüğü kaçınılmaz kalmıştır

"Hayy (canlı) nedir?" denirse, "kendi başına hareket edebilen (varlık) " olduğu söylenir.

"Kâdir nedir?" denirse, "istediği zaman herhangi bir şeyi yapmak kendisine zor gelmeyen kimsedir," denir.

"Fiil nedir?" denirse, "etkili (müessir) olan birinin etkisi (eseri)dir," denir.

"Bârî'nin anlamı nedir?" diye sorulursa, "her şeyin nedeni, var olan her şeyin sebebi, yaratılanların Yaratıcısı, (sonradan) olan varlıkları yoktan varedip mükemmelleştiren, onları tamamlayıp yetkinleştiren, onların herbirini lâıyk oldukları en son gayeye ulaştırandır," denir.

"Kudret (güç) nedir?" denirse, "iş ortaya koyabilme imkânı (potansiyeli)dir," denir.

"Sanat nedir?" denirse, "sanatkârın, zihnindeki çıkarıp maddeye koyması (işlemesi)dir," denir.

"Masnû (eser) nedir?" denirse, "madde ve form (sûret)dan mürekkep olandır," denir.

"Faal Akıl nedir?" denirse, "Tanrı'nın yarattığı ilk şey ve kendisinde her şeyin formunun bulunduğu nûrânî, basit bir cevher" olduğu ifade edilir.

"Nefs nedir?" denirse, "canlı, etkin, bilen, ruhânî, basit bir cevher ve Faal Aklın formlarından bir formdur," denir.

"İrade nedir?" denirse, "Zihinde, -olması da, olmaması da mümkün olan- bir şeyin olmasına dair işaret (eğilim)tir," denir.

"İnsânî Akıl (insan akli) nedir?" denirse, "diğer canlılara değil de, herbir ferde (insana) özgü olan temyiz (ayırdetme) gücü" olduğu söylenir.

"Cins nedir?" denirse, "tek bir anlamın kapsadığı, sûreti aynı olan bir topluluğun niteliğidir," denir.

"Şahıs nedir?" denirse, "başkasına değil de, kendisine işaret edilen, başkasından fiil ve formlarla ayrılan her guruptur," denir.

"Hassa nedir?" denirse, "başkasına değil de, (belli) bir şeye özgü olan ve yavaş yavaş yok olan (sürekli olmayan) bir niteliktir," denir.

"Nûr (ışık) nedir?" denirse, "özü gereği aydınlatan ve kenrisiyle başka şeylerin görülebildiği, görünen bir cevherdir," denir.

"Karanlık nedir?" denirse, "ışık kabul edebilen bir nesnede ışığın yokluğudur," denir.

"Gündüz nedir?" denirse, "güneşin (yeryüzünü) aydınlatmasıdır," denir.

"Gece nedir?" denirse, "yeryüzünün gölgelenmesidir," denir.

"Sıcaklık nedir?" denirse, "maddenin cüzlerinin ısınması" olduğu söylenir.

"Soğukluk nedir?" denirse, "(onun da) maddenin cüzlerinin donukluğu" olduğu ifade edilir.

"Nemlilik nedir?" denirse, "maddenin cüzlerinin akışkanlığıdır," denir.

"Kuruluk nedir?" denirse, "maddenin cüzlerinin birbirine tutunmalarıdır," denir.

"Renk nedir?" denirse, "maddenin ışınlarının parlaması" olduğu söylenir.

"Koku nedir?" denirse, "bileşik cisimlerden çözümlenip yayılan (çeşitli) nitelikleri olan buharlardır," denir.

"Ses nedir?" denirse, "cisimlerin çarpışmasından havada meydana gelen titreşimdir," denir.

"Kaç çeşit hareket vardır?" denirse, "Oluş ve bozuluş, artma ve eksilme, değişim ve intikal olmak üzere altı çeşit olduğu" ifade edilir. Bunların fiili durumlarının nasıl olduğu (nasıl gerçekleştiği) sorulursa;

"Oluş; madde ve sûret kabul edip yokluktan çıkma,

Bozuluş; (farklı) bir sûret yaratıp onu maddeden çekip almak,

Artma; bir şeyin uçlarının (sınırlarının) uzaması,

Eksilme; bir şeyin uçlarının yakınlaşması,

Değişim; nitelenendeki niteliklerin değişmesi,

İntikal ise; bir yerden başka bir yere geçmektir," denir.

"Mekân nedir?" denirse, "yer tutan bir şeyin kapladığı her yer ve (başka bir ifadeyle) cismin uçları(nın kapladığı yer)dir," denir.

"Zaman nedir?" denirse, "(alemi çevreleyen) feleğin hareketlerinin sayısı ve gece ile gündüzün tekrarıdır," denir.

"Felek nedir?" denirse, "alemi çevreleyen küresel, şeffaf bir cisimdir," denir.

"Âlem nedir?" denirse, "feleğin kapsadığı (sonradan) olan bütün varlıklardır," denir.

"Yıldızlar nedir?" denirse, "kendi adları ile bilinen yerde devamlı olduklarından câmid (sabit, hareketsiz) gibi duran yuvarlak, ışıklı cisimlerdir," denir.

"Cisim nedir?" denirse, "uzunluğu, genişliği ve derinliği olan şeydir," denir.

"Şeffaf cisim nedir?" denirse, "arkası görülebilen her cisimdir," denir.

"Ateş nedir?" denirse, "nesneleri cüzlerine ayırıp parçalayan ve onları basit özüne dönüştüren yakıcı ve aydınlatıcı (olan şey)dir," denir.

"Hava nedir?" denirse, "alt-üst, doğu-batı, kuzey ve güneyden ibaret olan altı yöne doğru hızla yönelebilen şeffaf, akıcı, hafif ve lâtif bir cisimdir," denir.

"Su nedir?" denirse, "yeryüzünün etrafını çevreleyen akıcı bir cisim" olduğu ifade edilir.

"Yeryüzü (arz) nedir?" denirse, "alemin merkezinde duran ve cisimlerin olabileceği en kalınlıkta, kalın ve iri bir cisimdir," denir.

"Yönler nelerdir?" denirse, "doğu-batı, güney-kuzey, üst ve alt" olmak üzere altı çeşit olduğu ifade edilir. (Bunların tanımına gelince;)

"Doğu; güneşin doğduğu, batı; güneşin battığı, kuzey; öğlak burcunun yörüngesinin olduğu yer, güney; süheyl burcunun yörüngesinin olduğu yer, üst; muhîf (yeryüzünü çevreleyen en dış felek)i takib eden, alt ise; yeryüzünü takib eden (ondan sonra gelen)dir³.

"Çamur nedir?" denirse, "toprak ve su (karışımı)dur denir.

"Köpük nedir?" denirse, "su ve hava (karışımı)dır denir.

"Buhar nedir?" denirse, "su ve ateş (ısıdan ibaret)tir," denir.

"Duman nedir?" denirse, "ateş ve toprak(tan ibaret)" olduğu söylenir.

"Şimşek nedir?" denirse, "ateş ve hava(dan ibaret)tir," denir.

"Madenler nedir?" denirse, "toprağımsı olanın egemen olduğu şeylerdir," denir.

"Bitkiler nedir?" denirse, "kendisinde mâî (suyumsu) olanın egemen olduğu şeylerdir," denir.

"Hayvan nedir?" denirse, "havaî olanın egemen olduğu,"

"İnsan nedir?" denirse, "ateşsel olanın egemen olduğu şeydir," denir.

"Melâike nedir?" denirse, "(dört unsurun değil de, beşinci bir unsurun,) felek tabiatının egemen olduğu,"

"Cin nedir?" denirse, "havaî ve ateşsel olanın kendinde egemen olduğu,"

"Şeytanlar nedir?" denirse, "topraksal ve ateşsel olanın egemen olduğu şeylerdir," denir.

"Rüzgarlar nedir?" denirse, "havanın dalgalanıp yönlerden birine doğru akmasıdır," denir.

"Fail (etken) tabiat nedir?" denirse, "külfî, felekî nefsin unsurlara nüfûz edebilen güçlerinden bir güçtür.," denir.

"Esir nedir?" denirse, "ay feleğinden sonraki sıcak havadır," denir.

"Nesîm nedir?" denirse, "yeryüzünden sonraki (ay feleğine doğru) mutedil havadır," denir.

"Zemherir nedir?" denirse, "esîrin altında, nesim küresinin ise üstünde bulunan aşırı derecedeki soğuk havadır," denir.

³ Bu tanımların "yeryüzü"nü merkez alan Batlamyus teorisine göre yapıldığı, o dönem İslam dünyasının alem anlayışının bu teoriye dayandığı hatırlanmalıdır.

"Şua (ışın) nedir?" denirse, "güneş, ay ve gezegenlerin havada yeryüzünün merkezine doğru (gelen) ışığıdır," denir.

"İşınların yansımaları nedir?" denirse, "bu ışıkların yeryüzü, deniz, nehir ve dağlardan havaya doğru geri dönmesidir," denir.

"Buhar nedir?" denirse, "su yüzeylerinden dönen ışınlarla beraber havaya yükselen rutubetli, maî cüzlerdir," denir.

"Duman nedir?" denirse, "havada ısıyla beraber yükselen lâtif, toprağımsı cüzler" olduğu ifade edilir.

"Bulut nedir?" denirse, "havada çoğalıp biriken (pamuk yığını gibi kümeleşen) toprağımsı ve maî cüzler" olduğu söylenir ki, bunların ince olanı "gaym", (kalın ve) yoğun olanı ise "sehab"tır.

"Yağmur nedir?" denirse, "birbiriyle kaynaşıp (sonra da) soğuyarak ağırlaşan ve yeryüzüne inen maî cüzlerdir," denir.

"Rüzgâr nedir?" denirse, "soğuyup yeryüzüne doğru yönelen toprağımsı cüzlerdir," denir.

"Şimşek nedir ?" denirse, "bulut içindeki dumanımsı cüzlerin sürtüşmesinden meydana gelen ateş" olduğu söylenir.

"Gök gürlemesi nedir?" denirse, "bulut içinde dolaşan ve dışarı çıkmak isteyen ses" olduğu ifade edilir.

"Yıldırım nedir?" denirse, "bu rüzgarın şimşekle beraber bir çırpıda dışarı çıkmasından meydana gelen sestir," denir.

"Ses nedir?" denirse, "cisimlerin birbiriyle çarpışmasından havada meydana gelen titreşimdir," denir.

"Sis nedir?" denirse, "yağmur sonrasında yeryüzünden (etrafa) yayılan nemli buhar olduğu söylenir.

"Hâle nedir?" denirse, "güneş, ay ve yıldızların ışınlarının yansımından bulut yüzeyinin üzerinde oluşan dairedir," denir.

"Gökkuşağı nedir?" denirse, "nesim küresinde yağmur yağarken bu dairenin çevresinin yarısıdır," denir.

"Bundan meydana gelen sonlu renklerin kaç tane olduğu" sorulursa, "dört" olduğu ifade edilir: En üstteki kırmızı, onun altındaki sarı, sarının altındaki yeşil, yeşilin altındaki ise mavidir. Bunların nasıl oluştuğunun belli bir yönünü "Meteoroloji Üzerine" adlı risalede açıklamalarıyla zikrettik.

"Kar nedir?" denirse, "bulut aralarında donup yavaşça yere inen küçük damla (parçacık)lardır," denir.

"Dolu nedir?" denirse, "bulut kümesinden çıktuktan sonra havada donan damlalardır," denir.

"Bulut nedir?" denirse, "(iki çeşit bulut vardır:) in ve basit olanına gaym; pamuk dağları gibi birbiri üzerine kümelenmiş olanına ise sehab denir," şeklinde ifade edilir.

"Seller nedir?" denirse, "yağmurların çokluğundan akıp giden sulardır," denir.

"Nehirlerin su seviyesinin yükselmesi (med) nedir?" denirse, "(bunun) dağlardan inen kaynak sularından dolayı olduğu" ifade edilir. Bu sular vadi boyunca akıp gider. (İşte nehrin su seviyesinin) yükselmesi bu sellerin çokluğundandır.

"Bütün nehirler nereden akar? (nehir yatakları nasıl oluşur?)" diye sorulursa, şu söylenir: Sahralardaki tepelerde, dağ başlarındaki veya eteklerindeki kaynaklardan başlayıp, ağaçlık bölgelere, göllere ve kumsal vadilere doğru akıp gider.

"Zelzeleler nedir?" denirse, "yeryüzünün ortasında mahsur kalmış rüzgardan (hava boşluğundan) dolayı yeryüzünün belli bir (kara) parçasının hareketidir," denir.

"Yer çökmesi nedir?" denirse, "yeryüzünün belli bir parçasının, yarılp içindeki bu mahsur rüzgarın çıkmasıyla altındaki hava boşluğuna düşmesi" olduğu söylenir.

"Dağlar nedir?" denirse, "yeryüzünün direkleri, rüzgar ve denizler için de setler " olduğu söylenir.

"Adalar nedir?" denirse, "deniz ortasındaki kara parçaları" olduğu ifade edilir.

"Çöller nedir?" denirse, "bitki ve herhangi bir yapı(lanma)nın bulunmadığı çorak bölgelerdir," denir.

"Orman ve vadiler nedir?" denirse, "su ve bitkilerin bulunduğu verimli bölgelerdir," denir.

"Göl nedir?" denirse, "yağmur sularının toplandığı yerlerdir," denir.

"Yeryüzü nedir?" denirse, "Allah'ın izniyle, üzerindeki bütün dağ ve denizlerle havada duran küresel biçimdeki bir cisimdir," denir.

"Hava nedir?" denirse, "yeryüzünü her yönden kuşatan şey" olduğu söylenir.

"Felek nedir?" denirse, "hava küresini çevreleyen şeydir," denir.

"Yeryüzünün merkezi ne(resi)dir?" denirse, "onun derinliğinin ortasındaki bir nokta" olduğu ifade edilir ki, bu noktadan yeryüzünün dış yüzeyine olan uzaklık (yerin) çevresinin 3.5/22 kadardır.

"Denizler nedir?" denirse, "yeryüzündeki, kendisinde toplanan bütün suları kuşatan su depolarıdır," denir.

"Deniz (sularının) artması(nın nedeni) nedir?" denirse, "nehir ve vadi sularının denize dökülmesidir," denir.

"İran denizinin gece ve gündüz alçalıp yükselmesinin nedeni nedir?" denirse, "yükselmesinin nedeni ayın doğuşuyla ilgilidir," denir. Çünkü ayın doğuşu deniz dibindeki suyun ısınmasına ve kabarıp yükselmesine

(dolayısıyla da) oraya dökülen nehir sularının geri dönmesine neden olur. İşte med etkisini böyle gösterir. Suların alçalmasının nedeni ise, ayın batması ve (kabaran) suların tekrar eski konumuna dönmesi ile ilgilidir. Bu, sudaki ısınıp kabarma ve yükselmenin son bulmasına, suların sakinleşmesine etki eder. Böylece cezir (olayı) ortaya çıkar.

"Bütün deniz sularının tuzlu, acı ve sert; yağmur ve nehir sularının ve birçok kuyu suyunun tatlı ve yumuşak olmasının nedeni nedir?" denirse, bunun nedenlerinden bir kısmını adı geçen bir risalemizde belirtmiştik.

"Dört nitelik nedir?" denirse, "sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk"tan ibaret olduğu söylenir.

"Dört unsur nedir?" denirse, "toprak, su, hava ve ateştir," denir.

"Dört karışım nedir?" denirse, "sarı safra, kara safra, kan ve balgamdan ibaret" olduğu söylenir.

"(Dört unsurdan) oluşan varlıklar nelerdir?" denirse, "madenler, bitkiler ve hayvanlardır," denir.

"Madenler nedir?" denirse, "yeryüzünün derinliklerinde bulunan cevherler vb. cansız mesabesindeki şeylerdir," denir.

"Bitkiler nedir?" denirse, "açık (ve görünür) olan ve yeryüzünde biten ağaç ve (bitki cinsinden) benzeri şeylerdir," denir.

"Canlı (hayvan) nedir?" denirse, "ölü bir bedenle canlı bir nefsten mürekkep, duyu sahibi ve hareket edebilen her cisimdir," denir. Oluşumu iki şekilde olur: Bir kısmı rahimde peydahlanıp oluşur, bir kısmı yumurtadan çıkar. Bir kısmı (çevremizdeki çeşitli) varlıklardan meydana gelir⁴. Bir kısmı da dölleyen ve döllenen iki tarafın birleşmesiyle oluşur.

"İrade nedir?" denirse, "şöyle veya böyle (iki şekilde de) olması mümkün olan bir şeyin bir şekilde olmasına dair zihinsel işaret (eğilim)dir," denir.

"Kudret (güç) nedir?" denirse, "herhangi bir fiili seçerek (ihtiyarî olarak) yapabilmektir," denir.

"İhtiyar (seçme gücü) nedir?" denirse, "iki şeyden birini; görünmeyeni zihinsel bir yöntemle, görüneni ise duyu ile kabul etmektir," denir.

"Cehl (bilgisizlik) nedir?" denirse, "bir şeyi olduğundan farklı bir şekilde tasavvur etmektir," denir.

"İnanma (itikad) nedir?" denirse, "bir şeyin gerçekleşmesini muhtemel (mümkün) görmektir," denir.

"Vehim (gücü) nedir?" denirse, "hayvanî nefsin güçlerinden, varlıkların kendisiyle tahayyül edildiği güçtür," denir.

⁴ Bozulan ve değişime uğrayan bazı maddeler üzerinde birtakım canlıların üremesi gibi.

"İman nedir?" denirse, "haber verenin verdiği haberi doğrulamaktır," denir.

"İslâm nedir?" denirse, "itirazsız teslim olmaktır," denir.

"Din nedir?" denirse, "bir topluluğun, mükâfat vermesi beklenen bir lidere itaatidir," denir.

"Küfür nedir?" denirse, "(gerçekleri) örtmektir," denir.

"Şirk nedir?" denirse, "iki şeyin ilâhlığını olumlamaktır," denir.

"İnkâr (cühûd) nedir?" denirse, "hakkı inkâr etmektir," denir.

"Günah nedir?" denirse, "itaatten çıkmaktır," denir.

"İtaat nedir?" denirse, "emredenin emrine, yasaklayanın da yasaklamasına uymaktır," denir.

"Mead nedir?" denirse, "tek tek (cüz'î) nefslerin küllî nefse dönmesidir," denir.

"Sevab nedir?" denirse, "her nefsin bedenden ayrıldıktan sonra hissettiği rahatlık, lezzet, sevinç ve hoşnutluktur" denir.

"Ceza nedir?" denirse, "nefsin bedenden ayrıldıktan sonra karşı karşıya kalacağı korku, üzüntü ve elemelerdir," denir. Her nefis kazancına göre; eğer (kazancı) hayır ise hayra, şer ise şerre ulaşır.

"İyilik (ma'rûf) nedir?" denirse, dinin yasaklamadığı , geleneğin hoş gördüğü şeyi yapmaktır," denir.

"Kötülük (münker) nedir?" denirse, "şeriatta da, sünnette de bulunmayan, adeten de geçerli olmayan fiildir," denir.

"Çalışana (verilecek) mükâfat nedir?" denirse, "her çalışanın çalışmasına göre hak ettiği karşılıktır," denir.